

ТАВЕРНА „ЗАЄЦЬ“

Пісенька про Джека Соломку, проспівана Марком Крустом в таверні „Заєць“¹⁾.

А. Глоба

Джек по дорозі зустрінув
Леді із Чорного замку,—
Джек по дорозі зустрінув.

— Добра вам подоріж, леді!“
Джек з привітанням звернувся:
— Добра вам подоріж, леді!

Леді йому ані слова.
Джек це досить вразило,—
Леді йому ані слова...

Джек тут удруге звернувся:
— Леді, у лісі неспокій“.
Джек тут удруге звернувся.

— Можна зустрітись зі всяким!
Леді повірте на слово,
Можна зустрітись зі всяким!“

— Мій чоловік...— Що?.. Оставсь він?..
Лицар, лорд Чорного Замку...
Мій чоловік... Що?.. Оставсь він?..

— О, не лякайтесь так, леді!
Близько я лорда покинув.
О, не лякайтесь так, леді!

— Скоро ж мене дожене він?—
— Бог вам скорочує шлях ваш...
— Скоро ж мене дожене він?“

— Леді, ви хочете бачить?
Спить, як святний він, під дубом.
Леді, ви хочете бачить?“

— Ідьмо, шляхетний мій лицар!
Ідьмо скоріше, скоріше..
Ідьмо, шляхетний мій лицар!

— Ручку мені дайте, леді...
Руки які в вас холодні!
Ручку мені дайте, леді“.

Тут ми повернем на стежку,
Ось куди їхать нам, леді!
Тут ми повернем на стежку.

Бачите дуб отой, леді?
Там чоловіка найдете.
Бачите дуб отой, леді?

¹⁾ Уривок з поеми „Уот Тайлер“ Андрія Глоби, перекладений небіжчиком Євгеном Григоруком, що має друкуватися у повній посмертній збірці його творів, виготованої до друку Володимиром Гадзинським для ДРУ (через Інститут Тараса Шевченка).

— О, як гвоздиків багато
Виросло по-між дубами...
О, як гвоздиків багато!

— Дужче тримайтесь за повід:
Кінь ваш хвилюється, леді!
Дужче тримайтесь за повід.

— Як він, дурний, налякався
Цей червоної квітки...
Як він, дурний, налякався!

— Міцно тримайтесь за повід,
Кінь ваш хвилюється, леді!
Міцно тримайтесь за повід!

— Пояс лежить чоловіка,—
Ось дайте його мені, лицар!
Пояс лежить чоловіка...

— Ось капелюх його,— дивно:
Він загубив капелюх свій.
Ось капелюх його,— дивно!"

— Леді, тепер я довів вас,
Добра вам подоріж, леді!
Леді, тепер я довів вас!"

— Ось голова чоловіка...
Дивно: її загубив він!
— Ось голова чоловіка...

— Я вже назад повертаюсь.
Добра вам подоріж, леді!
Я вже назад повертаюсь.

— Ось його тіло,— як дивно:
Він загубив своє тіло!
Ось його тіло,— як дивно...

— Добра вам подоріж, леді!
Джек попрощався утретє;
— Добра вам подоріж, леді!"

МУЖИЦЬКИЙ РАНОК

Я. Німчовок

Оповідання

Губернаторові неосяжної нашої Катеринославської губернії спало на думку подивитись на свої єврейські колонії. Йому спало на думку подивитись на ту дотепну помилку, що її зробив наш імператор, всеросійський імператор Микола Перший.

Цей зразковий самодержець був ущерть переповнений любов'ю до єврейського народу. Його самодержавне серце палало ненавистю до хиб історії і співчуттям до скривджених нею. Білоруські селяни, покріпачені польськими магнатами, конали під утисками єврейської крамниці та єврейського шинку...

І Микола, в пориві сановної великодушності, забажав розвести їх нарізно. Він вигнав євреїв із сел, а білоруських селян начисто віддав польським магнатам... Тоді він дав євреям землю, і веліжанські базарники, виснажені двохтисячелітньою спритністю заходилися коло землі, позбуваючись пахощів гетта й набуваючи сили і спокою.

Але нащадок Миколи, вславлений лагідністю Олександр II, і його нащадки, визнали це за помилку. Вони, теж в пориві господарчої дбайливості, на свій кшталт латали історичні близна. Вони трошки відібрали земельку в євреїв, а не відібрану сподівались одержати яко подяку за гуманність свого предка...

Та вони помилились, нащадки Миколи. І на цю ось помилку надумав подивитись губернатор неосяжної нашої Катеринославської губернії.

Тоді він сповістив про своє бажання, губернатор, і покотилося воно, його бажання бентежачи справника, станового, надзирателя і Шмерка — гордість восьми наших колоній, колоній, гордих степами Запорізькими і Шмерком, стражником, у погонах і медалях, одержаних за вірну службу цареві Миколі Першому.

Надзиратель наших колоній, осілий на чиновницькій обміліні дідок, жив із Шмерком в колонії, названій Первим Номером, або Новозлатополем.

Коли він збентежився, надзиратель, губернаторовим бажанням, він покликав до себе стражника в погонах і сказав:

— Шмерку, — сказав він, — у нас і у всіх колоніях буде губернатор. На тім тижні він виїде і буде в Богодарівці.

— Ваше благородіє! — сказав тоді Шмерко. — Я чесно служив вірі, цареві і вітчизні! Я візьму нагая й поїду в Богодарівку, щоб вони зустріли його превосходительство, як порядну людину!

І сівши на рижого свого коня, він поскакав, шостидесятилітній стражник, оперезавшись шаблею, револьвером і вимахуючи нагаєм.

Можна сказати, що ні урядника, ні надзирателя так не боялись у колонії, як Шмерка. Особливо боялися його євреї і діти. А євреї, бородаті єврейські мужики, схиляли голови, уздрівши його, як обскубані півні.

Урядника і надзирателя у нас не дуже боялись, бо вони сповіщали про своє прибуття дзвіночками, що співали кожний на свій лад. І ми вже здаєка добре знали, хто їде.

Якщо дзвоник скидався на голос лошати, що знайшло матір, ми знали: це урядник; коли ж дзвін нагадував голос коня, що їржав через те, що колись їржав, коли це було потрібно, ми знали: це надзиратель, осілий на чиновницькій обміліні дідок.

Але Шмерко про свій приїзд не сповіщав. Він з'являвся зненацька, в супроводі настирливого гавкання собак і розгубленого бурмотіння

зняжковілої Голди, що жила край села. Вона понурювала голову, неначе вгледіла єврея, що присів під клунею, й хутко повертала у хату:

— Ой, він уже тут вихрест!

Хоч Шмерко ніколи не хрестився і хреста не любив, як свинини. Навпаки, він навіть ходив що суботи до синагоги. Що правда, він не молився, а сидів біля дверей і, коли поминали померлих батьків і його викликали до тори, він приходив зодягнений по цивільному.

І тоді казали:

— Він сьогодні схожий на людину, цей вихрест!..

Боятися почали його з того часу, як одного разу трапилось таке: трапилось воно за Хаїмом-Вольфом і шевцем — Калманом — сусідами, що зустрілись суботнього ранку біля загати.

— Смердючий чоботар! — сказав тоді Хаїм-Вольф, — чого це ти захопив межу на Коротких Гонах?

— А чого ви захопили мою цілу десятину на казенній ділянці, де така земля, як масло?

— Як лежить земля і ніхто її не засіває, то я її засію. Адже ж жаль бере дивитись на такий шмат землі!

Може б шведь йому що небудь відповів, а на це Хаїм-Вольф знайшов би що сказати, але Мірка, жінка Калманова, мала гостре вухо. Вона гукнула крізь вікно:

— Бодай ти вже ногами сіяв, старий собака! Ось я йду до нього!

Розмова чоловіків її розбудила й вона похапцем одягалась, щоб натерти йому пику, цьому розбійникові, але не потрапляючи рукою в рукав кохти, бо біля нього була дірка, тим часом обмежилась щирим побажанням...

А коли вона вийшла з хати, Калмана вже не було, бо він був по той бік загати і пищав, як курча в зубах у кішки; бо Калман був рудий, худий шведь, схожий на стельку витоптаного чобота, і підняти його було так само легко, як видерти таку стельку.

Мірка це знала. Вона перелізла через загату й вп'ялася в пишну бороду Хаїм-Вольфову і скубла — на це вона була мастак — аж поки в її руках не опинилось більше волосся ніж у Хаїм-Вольфовій бороді, й поки євреї, що йшли в синагогу, не заповнили увесь двір. Тоді вона відпала від нього, безсила, як напоєна кров'ю п'явка.

— Боже твоя воля! — сказав Завель, прозваний царем за струнку ходу і стрункі слова. — Ганьба! Ганьба! Євреї б'ються як гої!

— І б'ються на-тще-серце, — додав Залман-гусятник.

— Калман — то вже напевне на-тще-серце...

— Ну це з ним може статися й увечорі.

— Що ви насмішки строїте з бідняка, — сказав Арон кравець. — Оце як уже впіймають бідняка, так зроблять із нього порох!..

— Партач! — гукнув на нього Хаїм-Вольф.

— Злодюга божий! — Відказав кравець. — Де твоя борідка?

— Слухай сюди, — сказав тоді Азріель і взяв кравця за ладкан, — слухай, що я тобі скажу. Ти ж не більше як кравчук, то ти зовсім повинен мовчати, набрати повен рот гною і мовчати. Тут мова про земельку мовиться, а ти — литвака шмат тай годі, і розумітися ти можеш тільки на штанях!

Це за живе взяло Давида-ковалю. Він подивився на Азріеля, побачив на його обличчі ніс і тицнув у нього пальцем. Азріель повернувся до Давида спиною.

Тоді Азріель назвав Давида дуже негарним словом, від якого єврейки потупилися й почервоніли, а Давид розлютувався і опустив свою руку на Азрієву голову...

Цього вже євреї не могли стерпіти. Бити так, як б'ється Влас із Чайшівки! Бити, щоб євреї простягся долічерва, й щоб його треба було водою одливати!...

— Зв'язати його — сказав Завель — цар. Він ступив три стрункі кроки уперед, махаючи руками, як салдат на параді, і став.

— Євреї! — сказав він. — Чого ж ви стоїте й чого ви його не в'яжете?

— Яке мудре! — сказав Мейлах. — Спробуйте!...

Далі принесли лину й почали пробувати. Євреї взялися за кінці й почали заходити. Тоді Давид пішов їм назустріч. Тоді євреї пішли назад, а Давид дивився, стояв і дивився, немов новий племінний бугай, що зірвався з прив'язи, і що про нього громада не знає, чим він дише.

— Ну, — сказав Давид.

— Ми тебе зв'яжем, — одказали євреї.

Але євреї його не зв'язали, євреї вже бігли геть з двору, як салдати з Манчжурії, через те, що линва вже була в Давидових руках і свистила, як парубок вечірним присмерком; через те, що линва когось опекла й жадала єврейських спин!...

Тоді саме до воріт під'їхав Шмерко. Його ніхто не сподівався. Була субота, а він жив верстов за вісімнадцять від нашої колонії.

Він сидів на своєму коні і не кваплючись, зосереджено придивлявся до метушні євреїв.

Зненацька, неначе осяяний раптовою яскравістю події, він скажено засовався у сідлі і прожогом кинувся в двір.

— Лягай! — гукнув він мов несамовитий.

— Лягай! — повторив він, ухопивши з наскоку за комір Завеля, що його ми взивали царем.

Завель обернувся і подивився на стражника. Усміхнувшись, він узяв його за руку і хотів був щось сказати, але стражник зняв коня дибки і підніс єврея вгору. Завель змахнув тоді руками і простягся на землі.

Далі підвівся, загорнув долоню в полу суботнього сурдута, і одкопавши нижню губу, почав витирати запорошені очі. Почав себе оглядати, розгублено крутячись на місці, і витягнувши з бороди два дрібних камінці, очунав!...

Тоді подивився на город. Там він уздрів Шмерку, що маявся салдатським усердям. Шмерко скажено бив свого коня і ганявся за євреями. Євреї викручувались, присідали, підстрибували і шпурляли в коня жменями пороху, запорошуючи йому очі.

Завель скорчив кулаком поморщену старечу руку і сварячись на стражника бессило-гнівно сказав:

— Шмерко! — сказав він. — В чорну годину народився ти!... В чорну годину тебе зачали!... Чому ти не витік з черева твоєї матері?...

Він був ровесник Шмеркові, Завель, і служив з ним в однім полку. Це недовго тривало. В Кримську кампанію Завель дістав гилу і був звільнений. Російські царі шанували гилу. Гила була у них в пошані. Ми прийняли її за дар і зробили своїм правом.

Але Шмерко не любив тілесних пошкоджень. Він був по біблійському вірний цареві і лишився на службі. Він вислужив собі довічну виправку, пару медалів і невидану в гетто службу — стражника при єврейській волості, ради нас взиваної „приказом“.

Він був кремезний, стражник, низенький, і на його коротких, викривлених ногах сидів тулуб, неприродно довгий і широкий. Голова в нього була викинчено кругла, здоровезна і з неї випирала крута упертість.

Він гнав поперед себе шістьох євреїв, узятих, як трофеї, на городі і, поставивши їх поруч з Завелем, сказав:

— Лягай!

Він зліз з коня, прив'язав його до брички і ввійшов у клуню, солом'яну клуню, з відлогими до землі боками, клуню що скидалася на єврейку в пелерині, як вона присяде. Шмерко не кваплячись ніс в руках оберемок сіна і поклав його коневі. Кінь обнюхав хазяїна, і Шмерко погладив коня по голові.

Потім підійшов до євреїв і, розглядаючи кінець свого нагая, сказав:

— Чого ви чухаетесь? Від десятка нагаїв ще ніхто не вмирав!

— Що ти хочеш робити? — заволали євреї.

— Слухай, — сказав тоді Завель. — Де це чувано? Ти ж... Ти ж єврей, так невже ти матимеш серце зняти руку на єврея? І за що?

— Мені все одно, — сказав стражник, — в тебе є зад, давай його сюди, бо я стою за царя і за лад. Розстібуйся!

— Шмерку! — сказали євреї.

— Ростібнись! — гукнув стражник, — бо з ваших штанів буде лапша!

Тоді євреї лягли. Вони тикались лицями в землю і похапцем ростібували штани. Та штани не слухалися їхніх здивованих пальців. Тоді Шмерко обійшов усіх євреїв і постягав з них штани аж до п'ят.

— Де закон? — сказав стражникові Завель, мацаючи рукою по спині і ніжче.

— Гляди в землю! — гукнув стражник і вдарив його нагаєм...

Він ударив Завеля, а далі інших по черзі. Тоді євреї застогнали... Їх було семеро, і чотирнадцять смаглявих півкуль затремтіли, мов потворні клавиші... Вони затремтіли в чудному, душевному плачу...

І стражник не стерпівши цього плачу, узяв за гнуздечка свого коня. Кінь здригнувся й похилився. Підкинувшись і пришпоривши коня, поскакав геть Шмерко, — неповторимий єврей.

II

Ось за це у нас боялися Шмерки. З того часу минуло одинадцять років. Але в руках у нього був той самий нагай і з ним він приїхав сповістити про приїзд губернатора.

Шмерко заїхав до старости і не застав його вдома. Староста стояв тоді у своєму винограднику і милувався з нього, як милується мати зі свого немовлятка. Це був єдиний виноградник на всю колонію. Він засадив його рік тому і був єдиний єврей, що засадив виноградник. Садовити виноградники могли у нас всі євреї. Про нас дбало ЕКО. Барон Гірш, попечитель нашої нації і француз, відписав євреям силу-силену мільйонів. Він бажав, щоб після його смерті євреям жилося добре, отож його імені товариство насадило для нас виноградники. Воно давало наборг виноградну лозу й гроші. Але євреї боялися боргів і не садили собі виноградників, а староста не боявся боргу, отже ж тепер він стояв у своєму винограднику і милувався з нього, як мати з свого немовлятка...

Пухляві горби, з яких дитячим поривом визирала виноградна лоза, видушили з цього чоловіка міцні соки буднів і сповнили його жвавим алкоголем мрій...

І старості тепер — наче після весілля. Тоді він теж гадав, як тепер. І всі думки його були як свійські гуси. У свійських гусей підборкані крила і вони не можуть літати. Вони залишаються на землі і заростають салом...

— Ти таки тут? Я й знала, що ти тут. А де ж, пак може бути мій Міхоель, як не на винограднику, або як його нема в амбарі, де він грабається в засіках, як добра миша; або — в стайні, в гною, як той

червак? — сказала Елька чоловікові, голублячи його поглядом. — Іди, там на тебе чекає Шмерко. А знаєш, люблю дивитись на виноградник. Ці кущики... вони як телички.

— А з телички буде корова, а корова буде доїтись; — відповів їй чоловік.

Міхоель дуже любив корів. Влітку, коли надвечір корова приходить з паши з роздутими боками і налятим вим'ям, Міхоель подовгу обходить її з усіх боків і милується з її дійок, що стирчать як пальці, і радіючи з багатого удою, іде славити бога співучою вечірньою молитвою.

Староста увійшов у хату. В їдальні на жорсткій канапі, накритій рожевим чехлом, лежав Шмерко. Він лежав, стражник, зворушений тишою і самотністю і ворухив ногою скатерть на столі, що стояв біля канапи.

— Дуже прекрасно ти зустрічаєш губернатора! — сказав Шмерко не змінюючи пози.

— З тебе й так добра кара божа, на що тобі ще губернатором бути?...

— Слухай! — схопився тоді Шмерко, — ти мені по собачому не викручай. — Ти таки староста, але я — Шмерко, і як що кажу — губернатор, то вже значить губернатор!...

І винявши з кешені паперця, він кинув його старості, стражник.

Далі стояв хвилин кілька і дивився старості в вічі, сподіваючись уздріти в їхньому виразі переконання в правдивості своїх слів.

А коли староста дійшов до місця в листі, де про приїзд губернатора урочисто сповіщав надзиратель, і обличчя старости розплилося в радісно-непорозумілій усмішці, — Шмерко докірливо позирнув на нього і вибіг на вулицю...

Староста відчинив тоді двері в сусідню кімнату і почав її оглядати, стоячи на порозі. Староста дивився на ню так, неначе її вперше бачить. Це була зала, густо обставлена меблями. В ній були — великий розсувний стіл, дюжина віденських стільців, розкладне плетене крісло і малинова канапа — софа на пружинах.

Староста помацав її рукою і сів. Прохлада, густа і ніжна тканина безжурного життя в достатках, слалася в напівтемній кімнаті з зачиненими зовні віконцями. Вона слалася по темному оксамиті стін, пообвішаних портретами монархів і цадиків. Гаон із Вільно і Наполеон з острова Св. Єлени; Монтиф'єре з Лондону і Микола Другий з Петербургу; Шнеер-Залман із Лобавичів і Дрейфус із французької армії — вони зникали, оповіті німотністю, в барвистому ритмі своїх пригод.

Староста устав і озирнувся. Він погладив софу і подумав:

— Це царська кімната!...

— Ёлько! — гукнув до жінки.

Ввійшла його дружина і спитала:

— Ти мене кликав, Міхоелю? Я тобі кажу, що наше молоко, крий боже від лихого ока, як вершки, аж важко крутити сепаратор.

— Ти знаєш, чого приїздив Шмерко? — спитав у неї, посміхаючись, чоловік. — До нас їде губернатор!

— Губернатор!... — радісно сплеснула руками Елька. — Хоч побожитись, — сіла вона поруч чоловіка, — що цієї ночі я його бачила у сні! Такий гарний, такий... е... статечний!...

— О, — сказав староста, — це нечувана честь!

— А що ти гадаєш, про нас не знають в Катеринославі? Губернатор!... Щось жарт сказати, — губернатор! Це ж монарх!...

— І за якого старости це було, щоб губернатор приїздив у колонію? — сказав з захватом чоловік. — Подумай, вісімдесят років як стоїть колонія, і окрім Шмерки та надзирателя ми ніякого начальства не бачимо, а тут — сам губернатор! В цьому є щось від бога!

— А вжеж! — сказала Елька. — До кого б він приїздив? До одних дітків! Хіба в них є інтелігентні діти, як у нас? Одна дочка — касірша в Катеринославі, друга — слуха лекції і гадає на акушерку — це таки є що показати! А знаєш, я тобі кажу, він знає нашу Розу, касіршу напевне знають в Катеринославі...

— Він заїде, напевне, просто до нас, — сказав чоловік.

— Ой, дурнику, а куди ж йому заїхати! До них? А де він візьме таку софку? Де він знайде таку розкіш?

— Я їм тоді покажу, де перець росте!... Моїх ворогів я тоді закопаю! — сказав староста.

— Вони? Вони тріснуть! — сказала Елька чоловікові. — Подумай тільки, він спатиме на цій софі, він сидітиме за нашим столом. Увечорі Мирочка гратиме йому на гитару. Ми зачинимо вікониці, спустимо цінного собаку, а вони будуть топтатися коло воріт, підкрадатися до вікон і вдивлятися в щілинки. Ой, вони ж тріснуть від заздрощів!...

Староста устав і підійшов до шафи. Виняв звідтіля якісь папери і замислився.

— Чого ти так зажурився? — спитала жінка.

— Знаєш, я би все ж таки хотів знати, чого він їде? Оттак, зненацька, сів тай їде?

— Та навіщо ж тобі про це гадати?

— Я знаю!... Може хто небудь гавкнув? Хіба в нас мало ворогів через колодязь?

III

Староста убрався в свій чесучовий піджак і пішов на вулицю. Тепер ця вулиця, що мала такий буденний вигляд, як усяк день, чимось притягла його зір. В ній було щось таке, що надало йому якоїсь напевності і змішало всі окремі його почування в одне щось — незрозуміле і нерозкладне.

Староста пішов до десятського.

Мендель, син Моте-брехунця, за молоду швець — тепер був десятським. Йому було 35 років і була в нього руда з сивизною борідка. Від батька він отримав у спадок кашель, пристрасть до побрехеньок і три пари колодок. Мендель завжди усміхався і кліпав очима. Це робило його смішним, коли він був серйозним, і неймовірним, коли він був правдивим. Через те його ніхто не боявся і про нього казали:

— Мудрець з нього невеликий, але й дурень не аби який!..

— Менделю, — сказав йому ввійшовши староста — іди но сюди і прислухайся головою.

Десятський, що сидів саме за блюдцем кислого молока з накришеною цибулею, устав і вдяг свій піджак. Це було ознакою пошани до старости.

— У нас, — сказав староста — незабаром буде такий гість, що цього ще в світі не бачено. Губернатор!..

Слова ці незвично прозвучали для десятського. Староста ніколи не з'ясовував, а завжди наказував, а тепер він це сказав так, ніби ділився своїми думками. Тим більш це вразило десятського. Він щиро зареготався і сказав:

— Ой, бодай йому повіситись! Сам губернатор! Оце, нівроку, начальник. Ха-ха-ха!

— Ну — сказав староста, — іди! Іди з двору в двір, кажи ось такими словами: — їде губернатор, він буде ходити по хатах, дивитись на худобу, і які вони хазяї. Всі повинні ці дні сидіти по домівках і менше базікати. Нехай вискромадять траву в присадках і починять загати. Нехай вичистять

худобу і нужники, щоб були схожі на що небудь. І щоб коні добре відпочили, ми виїдемо назустріч.

Десятський лишив страву недоїденою і пішов у сусідню кімнату, темну кімнату, завішану рядниною. Від неї пахнуло вохкістю моргу і смородом трухлявих злиднів. Він почав копирсатись у комоді, що хрипів, як гусь з перерізаною горляною і, видимо, не міг знайти чогось.

— Песю! — покликав він жінку, що сиділа проти старости, заклавши на животі руки.

У Песі ліве око було косе. Ним вона дивилась на старосту, а правим — собі під ноги. На поклик чоловіка вона підвелась після де-якого вагання і сказала:

— От я йду!

— Де це бляха — стику спитав у неї Мендель.

Песя заклала мизинця в замочну дірочку і висунула верхню шухлядку. Там була купа заіржавілих цвяхів, гаек і шрубів, талес в торбінці з голубого сатину з Давидовим щитом і малесенькі філактерії в торбінці з чорного оксамиту, барвистого, як грядка квітів.

З шухляди вона дістала бляху, мідяну бляху на червонім шнурі, і віддала її чоловікові. Десятський почепив її на шию і вийшов до старости, але старости вже в хаті не було. В хаті були тільки двоє дітей, що розпочали німу боротьбу за покинуту батьком їжу. Вони дивилися одне на одного, як молоді півники перед бійкою.

Мотеле, трьохлітній хлопчисько, в подертій сорочці, без штанців, обхопив рученятами мисочку і не одриваючись, хутко, ложку за ложкою, поїдав кисле молоко з накришеною цибулею. Його бліде олив'яне личко, вкрите золотушними плямами, щохвилини мінилося. То воно набирало виразу глибокої образи, що її чинив йому брат, то — задоволення з їжі.

— Ласун — сказав йому брат, на рік старше, і вищипнув його.

— Діти, — сказав їм тоді батько, ставши між ними, — як це ви не соромились перед чужою людиною? Можна же подумати, що ви голодні!...

Він підвів їх до вікна і став їм щось показувати, щоб їх забавити. Він пальцем показав на щось і раптом побачив старосту, що крокував просто до нього.

— Що знову? — подумав десятський і залишивши дітей, побіг назустріч старості.

— Менделе, — сказав староста, і поклав на плече руку, — скажи, собаки там не підгавкують?

— Собаки? — здивувався десятський. — Де ж у мене собаки? У нас зовсім нема собак. Це на вас певно чужі напали.

— Ні! — сказав роздратовано староста. — Там... на мене... про колодязь... Ну розумієш?

— Ага! Ви про це думаєте? Так, я розумію, — сказав десятський і часто-часто закліпав очима.

Тоді він пішов у обхід, десятський. Він сповіщав про приїзд губернатора і розповідав про нього чудеса. Він казав, що губернатор ніби-то вихрест, що вихрестився тільки для того, щоб робити добро євреям. Двом єврейкам, що збирали милостиню для сиріт, він розказав, що губернатор везе з собою тору гаптовану золотом і срібну чару з викарбованими на ній іменами його батьків.

— Він таки вихрест, — сказала одна з євреек, — але єврейське серце лишається єврейським серцем.

— Він, ось побачите ще, — сказала друга єврейка, що тримала клуночок з мідяками, — він дасть гарне пожертвування на сиріт.

— Я думаю! — сказав Мендель і в захваті закліпав очима. — Коли бог захоче — стріляє віник.

А суботнього ранку, коли колонія наша має вигляд єврея в сурдугі, застібненому на всі гудзики, синагогальний двір був повний народу, схвилюваного несуботньою подією.

Це був звичайний час молитви, коли євреї, ховаючись від благочестивих очей габая, розмовляють про телиць, про землю, ніяковіючи від несподіваного його запитання: „а де ми зупинились в молитві? — В цей час в саму синагогу ніхто не заходив.

Вже разів кілька реб Бенціон, синагогальний служба, запаморочений мудрістю дідок, з'являється в зовнішніх дверях, і стукає по них долонею:

— Зневажники суботи! — каже він. — Ви б'єтесь як мужики і заставляєте ждати на себе самого рабі!..

Але його ніхто не слухає, реб Бенціона.

Там, в глибині двору, біля кам'яної огради, водовоз Тев'я б'є себе в груди, рвучко плачучи. Вже з самого ранку неспокійний, Тев'я. Зустрівши у дворі синагоги першого єврея, він гнівно почав скаржитися на свою долю. Він показував свою піджачину, подерту на локтях і гніючу свою щелепу, перев'язану лахміттями з штанини. Він ходив від одного до одного і плекав свій розпач.

Тоді у двір зайшов староста. Він був у сурдугі з тонкої вовни і шовковому кашкеті з критим козирком. Він був поважний, староста, як гусак на новому, незвичному місці.

— Ось, — сказав Тев'я, показуючи на старосту, — оце мій згубник!.. — Він розіпнув поли своєї розідраної піджачини, підперезаної мотузком; оголив свої сухі груди, зарослі густим, позліплюваним волоссям. Він щільно наблизився до старости і вліпивши неспокійні очі в нього сказав:

— Бачиш, як капає кров з мого серця?

— Ти не бачиш! — розпачливо сказав він і поклав свою руку старості за комір.

— Чому ти мене знедолив? — сказав він і з з силою трухнув старосту, — чому ти зробив колодязь на мою загибель? Я ж тебе отут закопаю!

У старости посипались з коміра сорочки гудзики і звалився з голови шовковий кашкет з критим козирком.

— Чого він хоче від мене? — озирнувся на євреїв староста і нахилившись почав підбирати гудзики.

— Нате, — сказав хлопчисько, що стояв тут, — ось ваш гудзик.

Староста взяв з хлопчикових рук гудзика і надів кашкета.

Далі звернувся до єврея, що стояв біля нього.

— Ну на що це схоже, га?

— Як чоловікові болить так він кричить, — відповів єврей.

— Це нам усім болить! — гукнув хтось із юрби. — Чого ми йому мовчимо?

— Подати на нього!

— Губернаторові позов на нього.

— Він буде в понеділок. Ось нехай Пінхос напише — він людина з пером!....

— Я напишу, — сказав Пінхос, — я все напишу!

— Щоб його посадили!...

— Він зогніє там у острозі!

— Він не захоче більш колодязів!

— І діти його не захотять!..

— Зневажники суботи! — знов сказав реб Бенціон, синагогальний служба. — Ви б'єтесь як мужики і примушуєте рабі ждати.

— Реб Бенціон, — сказав до служки Зелік, торговець суріпою, підступаючи до нього ближче. — От ви стукаєте в двері і говорите про рабі. Але мені здається, що ви хочете знати новину, реб Бенціон? Так? Ну, так слухайте як там лаються! Може до вечора зрозумієте...

V

В понеділок, в день приїзда губернаторового, над народньою школою майорив трьохкольоровий прапор. Євреї, зодягнені по суботньому, товпились біля синагоги, що стояла поруч зі школою. Вона раділа, заморшувата недотрога, під благопристойним захистом монаршого прапору.

Хлопці, вкриті бронзовою полудою смаги, скакали в саморобливих сідлах на клишоногих своїх конячках. Габай з весільним балдахином, староста с перським килимом, узятим у лісоторговця, Юда „вчений“ синагоги з хлібом-сіллю — вони стояли біля воріт синагоги, величні і суворі, подібні до сенаторів, що лаштуються оголосити народові конституцію. До них підійшов Нохим-Гирш, власник мануфактурної крамниці, прозваний „Ковенська свиня“. Він ніс на руках, як новороджену дитину на обрізання, шмат сукна, щоб послати доріжку губернаторові. З воріт школи вийшли діти — дівчатка в білих фартучках і хлоп'ята без кашкетів. Їх супроводили двоє вчителів. Біля дороги вони зупинились і вишикувалися в ряди.

Раптом почувся голосок. Євреї наставили вуха і почали вглядатися у вулицю, що лежала перед ними, як тіло тремтячого коня.

Щось блиснуло, загуркотіло і сховалось в куряві, що знялася густою завісою, — і голос, що доносився з неї, скидався на голосок тунучого лошати...

Як ось, запінені коні, блискавично винесли з порогу радих вершників.

Захиноючись, кидали вони у відкриті роти жадібного натовпу нестерпні слова, як розпечені камінці:

— Він!... тут... губернатор!...

І неначе висунутий з запорохнявої завіси зупинився автомобіль...

Євреї зняли шапки; вчителі подали знак дітям, і хлоп'ята і дівчатка заспівали: „Боже царя храни“.

В автомобілі підвелися люди і взяли під козирок. Далі один з них скинув плаща і заблищав металом і позументами. З плеч йому звисали, як синагогальні скатерти, срібні китиці, а груди були заслані медалями як у циганки. Лівою рукою він підтримував криву шаблюку на широкому своєму боці, а правою мацав ззаду талію.

Це був губернатор.

Його супроводили десять вершників з невиданими обличчями і кілька фігур затінених величністю гостя. Можливо, серед них були і справник і становий...

Між школярами і іншими євреями залишили прохід. Тут було розіслано доріжки з сукна Нохима-Гирша, що його звивали „Ковенська свиня“. Цією доріжкою, що вела до весільного балдахину, розіпнутого над пишним килимом, попрямував губернатор у супроводі старости і габая. Від балдахину назустріч гостеві йшов Юда — „вчений“ синагоги, несучи на витягнених руках срібного піддоника з хлібом-сіллю.

Губернатор узяв хліб-сіль у руки й звернувся до Юди, старости і габая:

— Содеянное некогда русским государем императором благое дело должно иудеями быть ценимо достойно и чтимо. За хлеб-соль благодарю!

Євреї, зворушені промовою губернаторовою, засяяли невимовним раюванням. Вони дивилися одне на одного, як ніколи в своєму житті

не дивилися, і ладні були признатися в найкращих почуттях, що проте ніколи між ними не існували.

Вони привели губернатора під балдахин, і Мойша-різник, наш доморослий кантор, задравши голову проспівав „Хто дарує надію царям“ — гімн богові за його піклування про царський дім Романових...

Потім повели губернатора в синагогу. Він оглянув непофарбовану баню з пташиними гніздами і почав оглядати вітвар, що мигтів позолотою.

— Це, — сказав габай, — ваш катеринославський майстер зробив.

— Мгу, — сказав губернатор й шанобливо хитнув головою. — Оце тут ви молитесь? — спитав він, глянувши на вихід.

Тоді вони вийшли з синагоги і попрямували до школи. Вчитель провів губернатора до школи і показав йому дитячу книгозбірню, що містилася на верхній полиці загальної шафи.

Губернатор нічого не сказав і вони пішли до воріт. Там стояли люди роззявивши роти й кліпаючи очима. Губернатор підійшов до юрби і приступив до перших її рядів. Він зупинився і озирнув натовп. Він глянув на юрбу, як той, що купається, дивиться на море, не знаючи його глибини.

— Чи нема до мене скарг? — спитав губернатор.

Євреї зирнулися: почали когось шукати очима.

— Скарги? — спитав тоді староста. — Звідки в нас скарги? — усміхнувся він і знизав плечима. — В нас зовсім немає скарг!

— Пинхосе! — в розпачі сказав тоді Тевья-водовіз і штовхнув його під бік. — Чого ти мовчиш? Витягай позов і розкрий рота, душогубче!...

Тоді з-за губернаторової спини висунувся Пинхос. Він нерішуче озирався і підступав до губернатора. Раптом він взяв під козирок:

— Ваша величність!... — сказав він і поклав руку за пазуху. — Я... е... ні! — хитнув він головою. — Я... е...

— Що? — спитав губернатор. — Кажіть. Відніміть руку.

— Я був солдат, — винувато сказав Пинхос, — так це я...

— Так — сказав губернатор.

— От.. е... Хвостики! — сказав раптом Пинхос з жахливою рішучістю... Хвостики зовсім!... Слухайте! — сказав він діставши натхнення. — Вісімдесят років тому мій прадід не вбив сотні ховрашків, через те, що їх більше не було, і не показав їхніх хвостиків начальству. Отже тепер я мушу платити за сто хвостиків по вісімдесят копійок і по п'ятдесят копійок відсотків так це ж мені платити сто тридцять карбованців за хвостики... Це ж мене заріже!... і цього не може бути... Хвостики... зовсім хвостики...

— Це є до мене скарги? — спитав губернатор і подав знак шоферові.

Затримтіла, закричала машина. В її риканні було щось від пса роздражненого люто і непоправно. Машина рвучко сіпалась, неначе підводячись і опускаючись. Вона скидалася на невідомого птаха, коли той поривається летіти.

— Що таке! — подумав староста, бачучи, що губернатор прямує до авта. — Він від'їжджає!... сказав він в розпачі, відчуваючи що безповоротно щось губить. Від'їжджає!... Через хвостики... Така софка... Така царська кімната!...

— Бережись! — гукнув шофер євреям, що не зрозуміли сигналу.

Євреї кинулись до автомобіля, вважаючи, що губернаторові потрібна їхня допомога, але машина обдала їх клубом сизого диму і скажено зірвалася з місця...

Тоді знялася велика курява і запахло чимось невідомим. Євреї вдихали ці пахощі, дивились на маленьку крапку, що крутилась в далені, і довідались, що таке автомобіль.